

University of Groningen

De gezondheidszorg in de Noord-Nederlandse koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid tussen 1818 en 1859

Roelfsema-van der Wissel, Hermine Gertrude

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2006

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Roelfsema-van der Wissel, H. G. (2006). *De gezondheidszorg in de Noord-Nederlandse koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid tussen 1818 en 1859*. s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

3

De koloniale geneesheren

3.1 Sollicitaties

In juli 1826 plaatste de Maatschappij van Weldadigheid in de Staatscourant en in de Haarlemmer Courant advertenties, waarin om een genees- heel- en vroedmeester voor de Gewone koloniën werd gevraagd. Het aangeboden salaris bedroeg f.700 met vrije woning en tuin. Er reageerden een zestal gegadigden. De keuze viel op G. Stadius Muller. Deze bezat de diploma's van heel- en vroedmeester en was werkzaam als officier van gezondheid 3^e klas bij het hospitaal en de gevangenis in Den Bosch.¹ Toen hij in december in Frederiksoord arriveerde, bleek er nog niets voor zijn komst geregeld te zijn. Hij moest zijn intrek nemen in het plaatselijke logement, omdat er nog geen woning voor hem was. Ook de apotheek ontbrak nog, zodat de medicijnen door de apothekers in Steenwijk moesten worden geleverd. Er werd besloten om het algemeen bureau van de Maatschappij in Frederiksoord tot woning te verbouwen. Voor het inrichten van de bijbehorende apotheek werd apotheker van Royen in Groningen ingeschakeld². Vanwege de grote oppervlakte van het werkgebied bleek de nieuwe geneesheer ook een paard nodig te hebben. Voor het onderhoud hiervan werd hem een bedrag van f.150 per jaar toegekend³. Na ruim vijf jaar in de gewone kolonies te hebben gewerkt, nam Stadius Muller in 1832 ontslag. Hij keerde terug in militaire dienst als officier van gezondheid in Oost-Indië⁴. Kennelijk had de functie van geneesheer bij de Maatschappij niet aan zijn verwachtingen voldaan.

Tussen 1826 en 1859 plaatste de Maatschappij zeventien keer een oproep voor een geneesheer. Dit leverde in elk geval meer dan 235 reacties op uit alle delen van het land en zelfs erbuiten. Onder de sollicitanten bevonden zich, naast personen die niet aan de eisen voldeden, heel- en vroedmeesters, officieren van gezondheid en tenminste 30 *medicinae doctores*. Voor de vacature van apotheker werd in dezelfde periode twee maal een advertentie geplaatst en hierop reageerden meer dan 30 personen. Zowel de redenen om te solliciteren als de wijze waarop de PC haar keuze bepaalde, zijn terug te vinden in de sollicitatiebrieven. Soms werd er alvorens tot sollicitatie over te gaan, eerst om nadere inlichtingen verzocht. De vraag was dan bijvoorbeeld, uit hoeveel zielen de praktijk bestond, hoe groot het werkgebied was, of er een jaarlijks verlof werd toegestaan en vooral of er ook buiten de kolonie gepraktiseerd mocht worden. Ook wilden velen weten of er een apotheek aanwezig was en ze de medicijnen uit de eigen apotheek mochten meenemen en of ze in het bezit moesten zijn van medische instrumenten. Sommigen vroegen of het ook werd toegestaan om leerlingen aan te nemen en of er een vroedvrouw aanwezig was om de werkdruk te verlichten. Anderen wilden weten hoe groot het huis en de tuin waren en of de personele belasting en de verhuiskosten voor rekening van de Maatschappij kwamen. Al deze vragen werden per brief of persoonlijk door de PC beantwoord.

De redenen om naar een medische functie in één van de koloniën te solliciteren waren minder talrijk. De meerderheid van de gegadigden ondervond in eigen stad of dorp veel concurrentie van andere geneeskundigen of had gebrek aan klandizie, omdat er weinig behoefte aan medische zorg bestond. Uit de brieven blijkt, dat dit vooral voor degenen die een groot gezin hadden te onderhouden, bittere armoede kon betekenen. In dat geval was een vast jaarlijks inkomen aantrekkelijk, omdat het meer zekerheid bood. Dit gold ook voor de 45-jarige heel- en vroedmeester A.L.H. Walpol, die zich in 1818 in Nieuwvosmeer had gevestigd. Tot 1839 had hij er als enig geneesheer voldoende kunnen verdienen voor hemzelf en zijn gezin, dat acht kinderen telde. De komst van twee vakgenoten had hieraan een einde gemaakt en hem genoodzaakt om te vertrekken. Hij deed dan ook een dringend beroep op de goedgunstigheid van de Maatschappij met de woorden; 'De zinspreuk Uwer Edele Maatschappij is, weldadigheid, welnu wees dan weldadig en vestigd Uwe aandacht op mij'⁵. Helaas ging zijn wens niet in vervulling.

De bezuinigingen bij leger en vloot waardoor er ontslagen vielen, was voor sommige officieren van gezondheid een reden om te solliciteren. Dit temeer omdat bij Koninklijk Besluit van 23 november 1823 nr. 96 was bepaald, dat chirurgijn-majors met tenminste twintig dienstjaren bij de Militair geneeskundige dienst zich als platelandsheermeester mochten vestigen. Zo ook reageerden degenen, die met pensioen waren gegaan⁶.

De sollicitaties dienden gericht te worden aan de Permanente Commissie in Den Haag. Mr. J.C. Faber van Riemsdijk, die tientallen jaren deel uit maakte van deze commissie, was belast met het beoordelen en verwerken van de brieven.

Uiteraard behoorde een sollicitatiebrief vergezeld te gaan van de nodige attesten. Deze bestonden uit de behaalde diploma's, eventuele ontslagbrieven, gemeentelijke benoemingsbewijzen, een geboorteakte en een bewijs van goed gedrag. Uit enkele lijsten met kandidaten blijkt, dat vooral meerdere aanbevelingsbrieven van vooraanstaande personen zoals professoren, burgemeesters en predikanten en gunstige informatie van de provinciale geneeskundige commissies van groot belang waren⁷. Voorts werd er navraag gedaan door personen, die hiertoe de opdracht kregen. Sommige sollicitanten stelden zich persoonlijk voor aan de PC of zelfs aan de directeur in Frederiksoord en reisden naar de betreffende kolonie om de situatie daar met eigen ogen te aanschouwen⁸.

3.2 Benoemingen

Het aanmeldingstermijn werd in het algemeen nogal ruim genomen en kon soms ettelijke maanden duren. Ook bleek het dagelijks bestuur dikwijls weinig haast te zetten achter een benoeming, ondanks de sterke aandrang van de directeur van de koloniën. Vaak verliep er ook nog geruime tijd tussen de aanstellingsdatum en het tijdstip, waarop de benoemde zijn functie aanvaardde. Eerst moesten de verkoop van eigen bezittingen en de verhuizing nog geregeld worden. Officieren van gezondheid konden doorgaans pas ontslag krijgen, wanneer er voor vervanging was gezorgd⁹. In die gevallen moest er in de Gewone koloniën en in Ommerschans zolang een beroep worden gedaan op geneesheren uit de omgeving. Veenhuizen beschikte vanaf 1834 over twee geneesheren, die op het eerste en op het derde gesticht waren geplaatst, terwijl ze de werkzaamheden in en om het tweede gesticht deelden. Wanneer hier één van hen door ontslag of door overlijden wegviel, betekende dit, dat de overgeblevene de zorg voor alle drie gestichten op zich moest nemen.

De door de PC gekozen kandidaat kreeg het benoemingsbesluit met de in artikelen vastgelegde arbeidsvoorwaarden thuisgestuurd¹⁰. De bezoldiging trad echter pas in werking, wanneer de geneesheer was gearriveerd en de formaliteiten, waaronder de overdracht van de geneesmiddelen en de instrumenten had plaats gevonden. In feite diende hij alvorens zijn betrekking te aanvaarden zijn getuigschriften bij de provinciale geneeskundige commissie in Zwolle of Assen te laten zien. Vervolgens behoorde deze commissie volgens het Koninklijk Besluit van 31 mei 1818 nr. 96 zijn naam en admiesiegegevens op te nemen in de jaarlijks gepubliceerde lijst van provinciale geneeskunstbeoefenaren. Het is echter opvallend, dat er slechts een klein aantal van de koloniale geneesheren op de Drentse lijsten voorkomen¹¹. Uiteraard namen deze als ambtenaren van een afzonderlijke instelling, aan wie het verboden was om er een burgerpraktijk op na te houden, een aparte positie in. Toch is het waarschijnlijker, dat dit manco is te wijten aan de onzorgvuldige en vaak willekeurige wijze, waarop met name de Drentse provinciale geneeskundige commissie de registratie uitvoerde¹².

Gedipomeerde geneeskundigen in de koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid (1826-1859)¹³.

Gewone koloniën;

G.Statius Muller	heel- en vroedmeester	15-12-1826	tot	1-2-1832
Tonnis van Zijl	heel- en vroedmeester	1-6-1832	tot	20-2-1834
Cornelis Dobber van der Velde	heel- en vroedmeester	1-5-1834	tot	30-10-1847
Johan Everhard Ranneft	med.et obstretr.doctor	19-9-1847	tot	1-8-1855
Jan Jacob Willem Voorhorst	med. et obstretr.doctor	21-8-1855	tot	1-11-1875

Ommerschans;

Dirk Rutger Hanzon	heel-en vroedmeester	18-8-1826	tot	1-10-1828
Andries Landskroon	heel-en vroedmeester	24-8-1829	tot	15-3-1832
Teodorus Anderegg	heel-en vroedmeester	1-6-1832	tot	1-10-1833
Samuel de Goede	heel- en vroedmeester	23-10-1833	tot	25-3-1843
Augustinus Antonius Hubertus Hamer	heel- en vroedmeester	18-8-1843	tot	

Veenhuizen I (eerste gesticht)

Harmen Smit	heel- en vroedmeester	19-2-1824	tot	1-4-1828
Pieter Limes	heel- en vroedmeester	1-4-1828	tot	1-11-1828
Hendrik Frederik August Sasse	med.en obstretr. doctor	1-11-1828	tot	1-5-1830
Adrianus Apolinus Sporon	medicinae doctor	19-6-1830	tot	6-5-1832
Johannes Hermanus Josephus le Roux	medicinae doctor	1-8-1832	tot	5-3-1833

Gerardus					
Hozeas Amshoff	med.chir. et obstetr. doctor	23-10-1833	tot	1835	
Pierre G, Huët	heel- en vroedmeester	15-12-1833	tot	1-2-1835	
Johan					
Christiaan Jacob					
Teil Schindler	heel- en vroedmeester	1-2-1835	tot	1-9-1835	
Emilius Carolus					
de Könnigh	heel- en vroedmeester	13-10-1835	tot	1-7-1839	
Koenraad					
Johannes Schünlau	heel- en vroedmeester	1-7-1839	tot	9-9-1847	
Ulrich Jan Huber	med.en obstetr. doctor	1-10-1847	tot	7-5-1855	
Marinus					
Adrianus van Leeuwen	heel- en vroedmeester	25-6-1855	tot	1-3-1857	
Johan Casper Christiaan					
Carel Meens	heel- en vroedmeester	15-7-1857	tot	2-1862	

Veenhuizen II (tweede gesticht) apothekers;

Johannes					
Adrianus Steenmeijer		-2-1827	tot	1-10-1836	
Johan Adolph van Son		15-10-1836	tot	20-3-1840	
Cornelis van Goudriaan		1-7-1840	tot	27-12-1859	

Veenhuizen III (derde gesticht)

Harmen Smit	heel- en vroedmeester	2-4-1824	tot	1-4-1828	
Pieter Limes	heel- en vroedmeester	1-4-1828	tot	1-11-1828	
Hendrik Frederik					
August Sasse	med.et obstetr.doctor	1-11-1828	tot	1-5-1830	
Douwe Petrus					
van Steenwijk	heel- en vroedmeester	1-9-1829	tot	23-10-1833	
Willem					
Gerard Kramer	heel- en vroedmeester	12-6-1834	tot	1-3-1838	
Jan					
Gijsbertus Hodenpijl	heel- en vroedmeester	5-1838	tot	1-8-1847	
Cornelis Dobber					
van der Velde	heel- en vroedmeester	10-1847	tot	6-3-1848	
Gijsbertus					
Jacobs Azn.	heel- en vroedmeester	6-3-1848	tot	1-10-1848	
Willem Bakhuis	heel- en vroedmeester	1-10-1848	tot	1-5-1852	
Hendrik Willem					
Gerrit Bellaard	med.doctor en vroedmeester	1-5-1852	tot	15-3-1853	
Teunis Klaas Prakken	heel- en vroedmeester	1-5-1853	tot	15-8-1856	
Johan Casper Christiaan					
Carel Meens	heel- en vroedmeester	1-11-1856	tot	15-7-1857	
Herman Hendrik					
Bischoff	heel- en vroedmeester	15-7-1857	tot	16-3-1860	

3.3 Ontslag nemen en krijgen

De bovenstaande tabel laat zien, dat het verloop van geneesheren in Veenhuizen twee maal groter was dan in de andere koloniën. Voor een deel was dit te wijten aan het hoge percentage sterfgevallen onder de geneesheren in Veenhuizen. Ze vielen ten prooi aan de binnen de gestichten heersende ziekten en met name aan tyfus. Van de in het eerste gesticht werkzame geneesheren stierven op deze wijze liefst vijf van de in totaal twaalf heel- en vroedmeesters en medicinae doctores. Onder de elf geneesheren in het derde gesticht in Veenhuizen was de sterfte met twee gevallen minder groot¹⁴.

De soms zeer korte ambtstermijnen van enkele maanden tot iets langer dan een jaar geven aan, dat de werkomstandigheden in de koloniën kennelijk niet optimaal waren. Voor acht van de in totaal 30 koloniale geneesheren betekende het overlijden het einde van hun loopbaan. Van de overige werden er zes door de PC ontslagen, terwijl er liefst zestien, dus meer dan de helft, zelf om ontslag vroegen. De oorzaak hiervan moet gezocht worden in de wijze, waarop de Maatschappij van Weldadigheid de koloniën bestuurde. Ze hanteerde een centralistisch bestuursstelsel met aan de top de Permanente Commissie in Den Haag. Alle opdrachten en verordeningen van deze commissie gingen rechtstreeks naar de directeur van de koloniën in Frederiksoord. Deze fungeerde als intermediair tussen de PC en de verschillende koloniën. Dit betekende, dat hij enerzijds verantwoordelijk was voor het doen uitvoeren van de instructies uit Den Haag en anderzijds, dat alle vragen en problemen van de koloniën alleen via hem aan de PC konden worden voorgelegd. Uiteraard werkte dit remmend op de besluitvorming, waarvan onder meer de soms langdurige benoemingsprocedures van geneeskundigen een gevolg waren. Ook de gestichten hadden een strakke bestuursstructuur met hoge en lagere ambtenaren. Elk gesticht bezat een adjunct-directeur, die werd bijgestaan door een onderdirecteur voor de binnendienst en één voor de buitendienst. Voor de verschillende afdelingen, zoals bijvoorbeeld financiën, onderwijs, fabrieksarbeid en ook de gezondheidszorg waren afzonderlijke adjunct-directeuren verantwoordelijk. Zij stonden op hun beurt aan het hoofd van de lagere ambtenaren, die voor een deel gerekruteerd werden uit de geschiktste en meest betrouwbare kolonisten¹⁵.

Onder de ambtenaren, waartoe ook de geneeskundigen behoorden, was dus sprake van afgebakende bevoegdheden, rangorde en ondergeschiktheid. Meerdere geneesheren, die voorheen zelfstandig een praktijk hadden gevoerd, ondervonden in deze positie dit als een beperking van hun medisch handelen en een miskenning van hun ervaring en kwaliteiten. Dit gold zeker ook voor de medisch en vroedkundig doctor H.F.A. Sasse, die in Veenhuizen werd aangesteld. Zijn voorganger Pieter Limes was een foutieve keuze gebleken. Door professor Gerard Vrolik in Amsterdam was deze destijds aanbevolen als bekwaam, ervaren en van goed zedelijk gedrag¹⁶. Limes bleek echter niet alleen tamelijk onverschillig te zijn, maar werd ook lange tijd ziek, waardoor alle drie gestichten langdurig zonder medische verzorging kwamen te zitten. Vanwege zijn goede naam en grote deskundigheid, besloot directeur Visser om de medicus Sasse over te halen om Groningen voor een functie in Veenhuizen te verruilen. De voorwaarden, die Sasse stelde, waaronder een salaris van f.1.000 per jaar, overigens zonder de gebruikelijke bijdrage voor een paard en een vrije woning, bleken geen bezwaar te zijn¹⁷. De nieuwe geneesheer ging van meet af aan voortvarend te werk. Om vooral de vele gevallen van dysenterie te doen afnemen, wist hij diverse verbeteringen op het gebied van voeding en hygiëne tot stand te brengen. Daarbij etaleerde hij zijn kennis van zaken in uitgebreide rapporten, waarbij hij op zeer uitvoerige wijze en op een belerende toon de invloeden van het weer op de gezondheid en het verloop

van de ziekteprocessen beschreef. Het ging hem dan ook irriteren, dat hij zich strikt aan alle voorschriften moest houden en het gezag van hoger geplaatste ambtenaren diende te respecteren. Dit temeer omdat hij destijds bij directeur Visser, die intussen door J. van Konijnenburg was vervangen, als voorwaarde volstreekte onafhankelijkheid in zijn vak had bedongen¹⁸. Het werd hem verboden om tegen de regels in nog langer patiënten buiten de kolonie te behandelen en van medicijnen uit de koloniale apotheek te voorzien¹⁹. Ook mocht hij in de gestichten alleen die medicijnen toedienen, die de Drentse provinciale geneeskundige commissie voorschreef en moest hij de verloskundige instrumenten, die hij nodig meende te hebben, zelf maar aanschaffen. Nadat hij bij herhaling was geweest op zijn ondergeschiktheid aan J. Poelman als adjunct-directeur van het eerste gesticht, was voor Sasse de maat vol. Hij schreef de PC, dat hij in zijn vak geen bevelen kon opvolgen 'van menschen die er volstrekt leeken in zijn' en dus had hij besloten om te vertrekken. Hij beëindigde zijn ontslagbrief met de woorden 'Moge de Perm.commissie naar eenen Geneesheer omzien die laag genoeg is zich soortgelijke aanmatigingen te laten welgevallen'²⁰. Zijn opvolger, de eveneens universitair geschoolde Adrianus Sporon kwam om dezelfde reden in aanvaring met Poelman. Voor directeur Van Konijnenburg was dit de aanleiding om de PC te adviseren hem de gevraagde salarisverhoging te weigeren²¹. Daarop vertrok Sporon, na nog geen twee jaar in dienst van de Maatschappij te zijn geweest. Ook de heel- en vroedmeester E.C. de Könning had al langer een slechte verstandhouding met deze adjunct-directeur, toen hij zich ging verzetten tegen de voortdurende wisseling van het personeel op de ziekenzalen van het eerste gesticht. Volgens hem was alleen een geneesheer en niet de directie in staat om dergelijke bedienden op hun kwaliteit te beoordelen. Daarop maakte Van Konijnenburg hem nogmaals duidelijk, dat geneesheren net zo als alle ambtenaren ondergeschikt waren aan hun meerdere en dat de keuze aan hem was. De Könning, die inmiddels al voor vervangende werkgelegenheid had gezorgd, verdween naar Texel²².

Met het ontslag van de heel- en vroedmeester J.Schindler²³ was de adjunct-directeur minder gelukkig geweest. Poelman betreurde het verdwijnen van deze geneesheer vanwege zijn bekwaamheid op het gebied van de scabiesbestrijding. In december 1833 had zijn gesticht liefst 173 kinderen met schurft geteld. Dankzij de inzet en aanpak van Schindler waren er nu nog maar drie van deze gevallen. Poelman deed, zij het tevergeefs, een beroep op Van Konijnenburg om deze deskundige voor Veenhuizen te behouden. Hij stelde voor om Schindler dienst te laten doen op beide kindergestichten en hem als hulp een leerling te laten kiezen. Voorts zou hij in het bezit moeten worden gesteld van een rijtuig met paard voor vrij gebruik, een apotheek aan huis en een goed salaris²⁴. Schindler had echter inmiddels al aan zijn ontslagaanvraag toegevoegd, dat het voor hem niet meer mogelijk was om met vreugde te werken en dat hem niet naar de reden hiervan moest worden gevraagd²⁵. Waarschijnlijk is de oorzaak voor zijn vertrek geweest, dat Steenmeijer ondanks bewezen wanprestaties toch als apotheker gehandhaafd bleef. Deze maakte bij het bereiden van recepten mede als gevolg van drankmisbruik voortdurend fouten. Er volgde een onderzoek, dat door W.Visser als inspecteur van de koloniën werd uitgevoerd. Visser kwam tot de conclusie, dat de beschuldigingen niet geheel bewezen konden worden en dat in dit geval met een ernstige reprimande kon worden volstaan. Niet alleen dit eindoordeel moet voor Schindler onacceptabel zijn geweest, maar nog meer het feit dat hem de verantwoording voor het gedrag van de apotheker werd opgedragen²⁶.

Wat zeker ook van invloed is geweest op de korte ambtsperioden, zijn de onverwachte en tegenvallende omstandigheden waarin de geneesheren en hun huisgenoten

terecht kwamen. Uit de sollicitatiebrieven en in het bijzonder uit de gestelde vragen is op te maken, dat ze veelal geen flauw idee hadden, wat de aangeboden functie precies inhield. Ook zullen ze zich dikwijls niet hebben gerealiseerd, dat ze terecht zouden komen in geïsoleerde en kleine leefgemeenschappen in een voor velen ver en onbekend gebied. In Veenhuizen en in Ommerschans waar de bevolking dicht op elkaar leefde, was de sociale controle groot. Dit werd nog versterkt door het ambtelijke rangenstelsel, dat niet alleen onderlinge wedijver, het veilig stellen van de eigen positie maar vooral ook kwaadsprekerij en verdachtmakingen veroorzaakte. Meerdere geneesheren waren hiervan het slachtoffer. Zo werden in Veenhuizen De Könnigh en Hodenpijl respectievelijk van ontucht met een koloniste en van verkrachting van de dienstmeid beschuldigd. De Könnigh wist in een brief aan Van Konijnenburg de aantijging te weerleggen en voorkwam daardoor, dat de kwestie aan het dagelijks bestuur werd voorgelegd²⁷. Het betreffende dienstmeisje en haar ouders die Hodenpijl aanbrachten, hadden zich echter wel rechtstreeks tot Den Haag gewend. Doordat bleek, dat het bestuur wel enig geloof hechtte aan de beschuldiging, was Hodenpijl genoodzaakt om gerechtelijke stappen te ondernemen²⁸. Van alle blaam gezuiverd kon hij twee jaar later trouwen met de dochter van de onderdirecteur van het derde gesticht L. Nijenbandering.

Voor J.J.W. Voorhorst had een dergelijk incident grotere gevolgen. Naast zijn ambt als geneesheer in de Gewone koloniën was hij 'Chef van de geneeskundige dienst in de koloniën'. Deze functie hield in, dat hij toezicht moest houden op de medische verzorging in de andere koloniën en daarover diende te rapporteren. In die hoedanigheid zou hij op de avond van 12 april 1858 de gestichten in Veenhuizen hebben bezocht. Volgens een zaalopziener van het eerste gesticht zou Voorhorst, terwijl iedereen al lag te slapen, 's avonds laat om 11 uur in beschonken toestand en in gezelschap van enkele onbekende heren de vrouwenzalen hebben bezocht. Anderen wisten te vertellen dat de heren, toen ze Veenhuizen weer wilden verlaten, met hun ruitje in een greppel waren beland, waardoor het kantelde en één van de paarden op hol sloeg. Er volgde een uitgebreid onderzoek, waarbij alle betrokkenen werden ondervraagd. Voorhorst moest zijn lezing van het gebeurde naar de toenmalige beheerder van de Maatschappij van Weldadigheid mr. M.E. baron Mackay sturen. In het kort kwam zijn verhaal er op neer, dat hij met zijn huisgenoot en twee collegae, Van der Sluis uit Oosterwolde en Brouwer uit Makkinga, die de gestichten wel eens wilden zien, vanuit Oosterwolde naar Veenhuizen was gereden. Hier aangekomen, hadden ze bij onderdirecteur Nijenbandering een fles wijn genuttigd, maar van dronkenschap was absoluut geen sprake geweest. Ook het zogenaamde wangedrag op het eerste gesticht was bezijden de waarheid. Voorhorst gaf toe, dat het voor een inspectie eigenlijk te laat was geweest en dat het onverstandig was gebleken om zijn huisgenoot mee naar binnen te nemen. Het ontbieden van de geneesheer Bischoff had echter wel degelijk nut gehad. Ze hadden op de vrouwen- en kinderzaal van gedachten kunnen wisselen over het voordeel van kribben ten opzichte van het slapen in hangmatten. Het ongeluk met de koets was eenvoudigweg het gevolg geweest van de volstreekte duisternis. Mackay was echter van oordeel, dat Voorhorst door zijn optreden bij velen ergernis had gewekt. Juist hij behoorde een voorbeeld van nauwgezette plichtsbetrachting te zijn en dus werd hem zijn functie van chef ontnomen²⁹.

Overigens was alcoholmisbruik in de koloniën een groot probleem. Ondanks het verbod bezondigden zowel kolonisten als ambtenaren zich er aan en ook geneesheren vormden hierin geen uitzondering. Als antwoord op een schrijven van de Nederlandse vereniging tot afschaffing van de sterke drank liet de PC in 1847 dan ook weten, dat

een totaal verbod van alcoholgebruik in de koloniën niet uitvoerbaar was. Van de ambtenaren kon echter wel worden verlangd, dat ze het goede voorbeeld gaven en dit in hun omgeving uitdroegen³⁰.

Van Konijnenburg, die in oktober 1833 Ommerschans bezocht, kon de PC schrijven, dat de nieuwe 25-jarige genees- heel- en vroedmeester Samuel de Goede net zo ingenomen was met zijn betrekking 'als zijn goed voorkomen aan mij en aan iedere ambtenaar bevalt'³¹. Zeven jaar later moest hij echter melden, dat De Goede ondanks meerdere vermaningen evenals zijn huisgenoten aan de drank bleef. Er kwamen talloze klachten over de behandeling van patiënten binnen. Het gezin, dat verder uit zijn vrouw, een oude moeder en vier kinderen bestond, was door deze levenswijze behoeftig geworden. De PC zag zich genoodzaakt om De Goede te ontslaan³². Hetzelfde had in 1833 ook gegolden voor de heel- en vroedmeester Douwe Petrus van Steenwijk, die om aan geld voor drank te komen, alle bezittingen inclusief zijn instrumenten en boeken had verkocht³³.

Gijsbertus Jacobs Azn vroeg in augustus 1848 zelf om ontslag, na nog geen zes maanden in dienst te zijn geweest. Hij had op het derde gesticht in Veenhuizen niet gevonden, wat hij had verwacht en de beloning was ook niet in overeenstemming met de zware diensten. Van Konijnenburg kon hieraan toevoegen, dat er zich in het huis van deze geneesheer als gevolg van drankmisbruik de meest rare taferelen afspeelden³⁴.

Voor het ontslaan van Pierre C. Huët in 1835 had het dagelijks bestuur gegronde redenen. Volgens de toenmalige chef van de geneeskundige dienst G.H. Amshoff was de grote sterfte onder de kinderen in het eerste gesticht in Veenhuizen te wijten aan de uiterst geringe kennis van deze heel- en vroedmeester. De kinderen werden door hem gefolterd met Spaanse vliegen en bloedzuigers en hij propte ze dagelijks vol met geneesmiddelen, die in 'ladingen op kruiwagens van de apotheek naar de ziekenzaal' gingen³⁵. Huët werd uit het gesticht verwijderd en mocht alleen nog de buitenbevolking van het tweede gesticht behandelen. Kort daarop werd hij geschorst, wat hij zeer onrechtvaardig vond. Volgens zijn opvatting had hij niets strafbaars gedaan, maar integendeel steeds stipt, goed en nauwgezet zijn plicht gedaan en dat tegen een karige beloning. Hij bleek dus onverbeterlijk en werd ontslagen³⁶.

De PC, die tegen vormen van zogenaamd wangedrag streng optrad, betoonde zich daarentegen vaak zeer mild tegenover de nabestaanden van overleden geneesheren. Het overlijden van Sporon in 1832 betekende voor zijn echtgenote niet alleen, dat ze haar huis voor de opvolger moest ontruimen en de kolonie diende te verlaten. Ook de inkomsten waren weggefallen, waardoor ze in hulpbehoefende toestand achterbleef. Van Konijnenburg zorgde er voor, dat ze nog ruim twee maanden aan salaris kreeg uitbetaald en nadien zou deze tegemoetkoming gehandhaafd blijven³⁷.

De gevolgen voor de weduwe Le Roux, wiens echtgenoot een jaar later stierf, waren nog ernstiger. Ze bleef achter met een dochter uit haar eerste huwelijk en zeven jonge kinderen in de leeftijd van twaalf jaar tot acht maanden. De dood van haar man hield in, dat ze geen inkomsten meer had en met haar gezin de kolonie diende te verlaten. Uit mededogen kreeg ze toestemming om particulier winkelhoudster bij het tweede gesticht te worden. Ze raakte dit voorrecht in 1835 bijna kwijt, door ondanks het verbod op de verkoop van alcohol liefst dertig liter jenever in te slaan³⁸. In 1838 liep het behoud van haar winkel nogmaals gevaar, omdat ze daarnaast belast werd met de verpleging van haar oudste dochter, die geestesziek was geworden. Omdat deze inmiddels 29-jarige vrouw nog niet in het stadium verkeerde, waarin ze in aanmerking kwam voor opname in een krankzinnigengesticht, zorgde Van Konijnenburg

voor een oplossing. Op kosten van het Ministerie van Binnenlandse Zaken werd ze ondergebracht bij een particulier in het naburige Roden³⁹. Enkele kinderen van de weduwe vonden hun emplot in de koloniën. De jongste zoon Johannes le Roux was jarenlang in de verschillende koloniën werkzaam als schrijver. In 1859 werd hij als magazijnmeester bij het derde gesticht aangesteld. Zijn 38-jarige zuster Maria werd in hetzelfde jaar benoemd tot onderwijzeres van de naaischool. Voor dit onderwijs was het wachtlokaal van het derde gesticht als leslokaal ingericht. Met een kleine financiële bijdrage van de ouders konden meisjes er leren naaien, breien en stoppen⁴⁰. Ook in het geval van Bellaard, die als medicus maar tien maanden in dienst van de Maatschappij was geweest, werd van de officiële bepalingen afgeweken. Bij resolutie van 7 juni 1832 no. 57 was destijds vastgesteld, dat bij het overlijden van een geneesheer twee maanden tractement aan de achtergebleven echtgenote en kinderen zou worden uitgekeerd. Dit gold echter niet voor Bellaard, omdat hij ongehuwd was geweest. Hij had echter wel de zorg gehad voor zijn moeder, twee zusters waarvan er één ziekelijk was en voor een onnozele broer. Begaan met hun 'troosteloze toekomst' wist Van Konijnenburg de PC te bewegen tot uitbetaling van twee maanden salaris en tot uitstel van verwijdering uit de kolonie⁴¹.

Uit het voorafgaande bleek al, dat de vaste aanstelling met bijbehorend honorarium wel enige zekerheid bood, maar te weinig geld opleverde om een reserve op te kunnen bouwen. De algemene klacht was dan ook, dat de vergoeding te laag was om er redelijk van te kunnen leven. Het stond in geen verhouding met de hoeveelheid werkzaamheden, die ervoor verricht moesten worden en met de nadelen, die het beroep met zich meebracht. Het merendeel van de genoemde medici vroeg dan ook om salarisverhoging, waarbij verschillende argumenten werden aangevoerd. Zo was vanwege het grote aantal zieken de werkdruk te hoog, liep de eigen gezondheid voortdurend gevaar, brachten bevallingen, die niet onder het abonnement vielen, te weinig op, waren de levensbehoeften in de koloniën veel duurder dan in de stad of was de tuin te klein om het gezin van voldoende aardappelen en groente te voorzien⁴². Desondanks bleef het basisinkomen van f.700 per jaar door de jaren heen gehandhaafd en luidde het antwoord van de PC op de genoemde verzoeken steevast, dat ze hiervan op de hoogte waren geweest, toen ze de benoeming aanvaardden. Alleen de toeslag op het houden van een paard varieerde tijdens de behandelde periode van f.150 tot f.300 per jaar afhankelijk van de prijs van het veevoer. Voor deze extra bijdrage was echter alleen sprake in de Gewone koloniën en op het eerste gesticht in Veenhuizen. In de Gewone koloniën was het bezit van een paard noodzakelijk vanwege de uitgestrektheid van het gebied. In Veenhuizen had dit te maken met de grotere afstand tussen het eerste gesticht en de twee andere gestichten. Het hoogste inkomen van f.1.100 per jaar was voorbehouden aan de geneeskundigen in Frederiksoord, J.E.Ranneft en J.J.W. Voorhorst. Naast de f.700 en de f.300 als onderhoudskosten voor een paard ontvingen zij f.100 extra als chef van de geneeskundige dienst.

Omdat een salarisverhoging uitgesloten was, werd er naar bijverdiensten gezocht. De PC accepteerde in dit opzicht echter uitsluitend voorstellen, die de Maatschappij ook voordeel opleverden. Zo kregen bijvoorbeeld W. Bakhuis in Veenhuizen en A.A.H. Hamer in Ommerschans toestemming om een leerling op te leiden. Daarmee ontvingen zij een vergoeding voor onderricht en huisvesting en kon de kolonie profiteren van deze kosteloze hulpkracht⁴³.

Omdat er weinig andere mogelijkheden waren om het inkomen te vergroten, zagen geneesheren zich genoodzaakt om de door de Maatschappij in 1824 opgestelde voorwaarden te schenden. Dit gold in het bijzonder voor de bepalingen 'het is de

geneesheeren verboden hun praktijk buiten de koloniën of personen die er niet toe behoren, uit te oefenen' en 'de apotheek mag alleen worden gebruikt voor de koloniale bevolking. Het is de geneesheeren verboden om een bijzondere apotheek te houden, of zelfs geneesmiddelen hoegenaamd van henzelfen bij of onder zich te hebben'⁴⁴.

Maar ook binnen de koloniën bleken overtredingen te worden begaan. Ambtenaren zouden zonder betaling geneeskundige hulp en medicijnen ontvangen. Daarom voerde de PC in december 1827 op voorstel van directeur Visser een abonnementsysteem in. Ambtenaren in de hoogste rangen werden hierbij van deelname uitgesloten. Alleen ambtenaren onder de rang van onderdirecteur en alle kolonisten konden zich voortaan tegen betaling verzekeren van geneeskundige verzorging⁴⁵. De invoering van deze artikelen waren al voor de eerste door de Maatschappij officieel benoemde geneesheer Harmen Smit de aanleiding geweest om ontslag te nemen. Bij zijn aanstelling had directeur Visser hem namelijk verzekerd, dat een particuliere praktijk geoorloofd was⁴⁶. Waarschijnlijk heeft de PC deze voorwaarden bij de benoemingen ook niet altijd even nadrukkelijk vermeld. Zo was C.P. van Beusekom uit Hasselt in 1857 al in Veenhuizen aangesteld, toen hij ter plaatse de situatie verkennend van deze beperkingen hoorde. Daarop liet hij aan het dagelijks bestuur weten, alsnog van de benoeming af te zien. Hij had van de karige bezoldiging geweten, maar verkeerde in de veronderstelling, dat de buitenpraktijk wel voldoende zou opleveren. Hij meende, dat een dergelijk laag traktement niet opwoog tegen de 'onaangenaamheden en talloze opofferingen', die men zich er voor moest getroosten⁴⁷.

Van zeven geneesheren uit de verschillende kolonies is bekend, dat ze buiten de kolonies praktizeerden⁴⁸. Volgens de gegevens waren zij de dupe van aangifte door ondergeschikten of door een collega die zich erdoor benadeeld voelde. Voor de overigen moet de verleiding om heimelijk te praktizeren echter ook groot zijn geweest. De koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid lagen juist in die gewesten, die dun bevolkt waren, waardoor er met name op het platteland gebrek aan reguliere medische zorg was⁴⁹. Om deze reden verzocht bijvoorbeeld een zevental personen, dat in de buurt van Ommerschans woonde in 1853 of Hamer hen geneeskundige zorg mocht verlenen. Hun eigen geneesheer was naar elders vertrokken en voor de dichtstbijzijnde moesten ze helemaal naar De Wijk, wat minstens twee uren lopen betekende. Tevens vroegen ze om toestemming voor het verstrekken van medicijnen uit de koloniale apotheek, omdat er in Dedemsvaart geen apotheek zat. Op grond van de bekende argumenten wees de PC dit verzoek uiteraard af⁵⁰. De Maatschappij had hier overigens gerechtvaardigde redenen voor. De constante aanvoer van veelal verwaarloosde en ziekelijke kinderen en volwassenen uit wees- en werkhuisen gaf al voldoende werk. Daarnaast had Hamer dat jaar de zorg voor liefst 2.500 personen, waarvan er 2.060 in het gesticht waren ondergebracht. In de Gewone koloniën en in de gestichten in Veenhuizen was de situatie hetzelfde. Vooral in de Gewone koloniën bleek het vrij eenvoudig te zijn om ongemerkt tijdens het maken van visites ook patiënten te bezoeken, die niet tot de koloniale bevolking behoorden. De geneesheer en chef van de geneeskundige dienst J.E. Ranneft kon er op deze wijze een uitgebreide particuliere praktijk op na houden. In 1851 kwam dit aan het licht, doordat Coenraads als voormalig beheerder van de apotheek aan Van Konijnenburg een lijst met gezinsnamen en de nota's van de door hem bereide recepten voor deze patiënten deed toekomen. Coenraads nam hiermee wraak, omdat Ranneft hem als provisor had ontslagen vanwege vermeende drankproblemen en de onordelijke toestand van de apotheek. Uit nader onderzoek bleek, dat Ranneft nog meer overtredingen had begaan. Zo bleek hij ook de zorg voor de armen van de diaconie in Vledder op zich te hebben genomen en de bevellingen tegen een geringe

vergoeding uitbesteed te hebben aan een koloniste, die niet gediplomeerd was. Van Konijnenburg moest aan de PC toegeven, dat hij van deze laatste feiten op de hoogte was geweest. Hij had dit oogluikend toegestaan in de veronderstelling, dat Ranneft dan geen particuliere praktijk zou voeren. Ranneft had het geluk, dat hij niet werd ontslagen. De PC besloot hem te handhaven, indien hij er voor zorgde, dat het resterende bedrag van het door hem geïnde geld aan medicijnen voor particulieren binnen tien dagen werd terugbetaald. Voortaan diende hij de bevellingen zelf te verrichten en zich strikt aan de voorschriften te houden, waarbij de adjunct-directeur op zijn plicht werd gewezen om hierop nauwkeurig toe te zien⁵¹. Als waarborg voor een goede gezondheidszorg voor kolonisten en personeel dienden de regels nageleefd te worden. Door het opstellen, aanpassen en handhaven van deze bepalingen kreeg de geneeskundige dienst in de koloniën langzaam maar zeker vorm en ging steeds beter functioneren.

Noten

1. RAD, archieven MvW, inv.nr. 80, 27 augustus 1826.
2. Idem, inv.nr. 82, 14 december 1826 en 83, 2 januari 1827 nr.4a.
3. Idem, inv.nr. 85, 22 mei 1827 nr. 213a.
4. Idem, inv.nr. 124, 2 april 1832.
5. Idem, inv.nr. 275, 5 april 1843.
6. Idem, inv.nr. 141, 24 september 1833, 146, 12 maart 1833, 192, 14 februari 1838, 194, 11 april 1838 en 271, 30 maart 1843.
7. Idem, inv.nr. 146, 2 maart 1834 en 9 maart 1834, inv.nr. 621, 23 september 1848 nr. 2.
8. Idem, inv.nr. 80, 12 augustus 1826 nr. 344a en 271, 7 april 1843 nr.1.
9. Idem, inv.nr. 193, 4 februari 1828.
10. Idem, inv.nr. 194, 11 april 1838.
11. RAD, inv.nr. 614/11, Lijsten der bevoegd erkende beoefenaren der geneeskunst in Drenthe.
12. Roelfsema-van der Wissel, *De Drentse Provinciale Geneeskundige Commissie (1824-1865)*, 50.
13. J.E. Ranneft promoveerde in Groningen op 23 maart 1844 tot medicinae doctor met het proefschrift *De convientia anginae membranacae cum stomatitide exsudativa* (Het samengaan van een vliezige keelontsteking met een exsudatieve ontsteking van het mondslijmvlies)
 J.J.W. Voorhorst promoveerde in Groningen tot medicinae doctor op 5 juli 1851 met de dissertatie *Nonnulla de neuralgia otica* (Iets over zenuwpijn van het oor) en op 13 oktober 1852 tot doctor in de verloskunde met Stellingen.
 H.F.A.Sasse promoveerde in Groningen tot medicinae doctor op 16 juni 1825 met het proefschrift *De fallacia visus* (visuele hallucinaties) en op 27 februari 1828 tot doctor in de wis- en natuurkunde met de dissertatie *Observationes quaedam de plantarum officinalium collectione et praeparatione* (Waarnemingen betreffende de verzameling en het bereiden met geneeskundige planten).
 A.A. Sporon promoveerde in Groningen tot medicinae doctor op 30 juni 1814 met het proefschrift *De erysipelate* (Over de wondroos).
 U.J. Huber promoveerde in Groningen tot medicinae doctor op 26 juni 1839 met de dissertatie *De delirio tremente potatorum* (Over het delirium tremens bij drinkers) en op 25 januari 1840 op Stellingen tot doctor in de verloskunde.
 H.W.G. Bellaard studeerde af in Groningen op 5 maart 1828.
14. Dit waren op Veenhuizen I; A.A.Sporon, J.H.L.le Roux, K.J. Schünlau, M.A.van Leeuwen en J.C.C.C.Meens en op Veenhuizen III; H.W.G.Bellaard en H.H. Bischoff.
15. Berends e.a. *Veenhuizen*, 71.
16. RAD, archieven MvW, inv.nr. 89, 20 januari 1828.

17. Idem, inv.nr. 93, 19 september 1828 nr. 427a.
18. Idem, inv.nr. 103, 24 februari 1830.
19. Idem, inv.nr. 99, 10 september 1829.
20. Idem, inv.nr. 103, 24 februari 1830.
21. Idem, inv.nr. 120, 14 december 1831 nr. 2242.
22. Idem, inv.nr. 213, 8 maart 1839 nr. 633.
23. Idem, inv.nr. 162, 8 maart 1834; Schindler had een universitaire opleiding gehad. Hij was in 1831 in Leuven gepromoveerd tot medicinae et obstetriciae doctor. Door de scheiding van de beide Nederlanden in 1830 waren deze diploma's in het noorden ongeldig geworden. Hij had daarom in 1832 in Den Bosch examen gedaan als heel- en vroedmeester ten plattenlande.
24. RAD, archieven MvW, inv.nr. 162, 13 augustus 1835 nr. 1416 en 163, 25 augustus 1835 nr. 1504.
25. Idem, inv.nr. 162, 26 juli 1835.
26. Idem, inv.nr. 162, 6 juli 1835.
27. Idem, inv.nr. 181, 24 februari 1837.
28. Idem, inv. nr. 198, 2 augustus 1838 nr.17.
29. Idem, inv.nr. 889, 26 mei 1858 nr. 2.
30. Idem, inv.nr. 984, 17 mei 1847 nr. 16.
31. Idem, inv.nr. 142, 30 oktober 1833.
32. Idem, inv.nr. 271, 19 april 1843 nr. 1.
33. Idem, inv. nr. 140, 17 augustus 1833 nr. 1621.
34. Idem, inv.nr. 620, 11 september 1848 nr. 1.
35. Idem, inv.nr. 150, 12 juni 1834 nr. 1301 en 152, 23 augustus 1834.
36. Idem, inv.nr. 153, 30 oktober 1834 nr. 1995.
37. Idem, inv.nr. 125, 12 mei 1832.
38. Idem, inv.nr. 137, 5 juni 1833.
39. Idem, inv.nr. 162, 18 augustus 1835 nr. 1464.
40. Idem, inv.nr. 213, 12 juli 1839 nr. 12 en inv.nr. 914, 18 mei 1859 nr. 20.
41. Idem, inv.nr. 794, 14 april 1853 nr. 14.
42. Idem, inv.nr. 120, 14 december 1831 nr. 2242 en 654, 16 oktober 1849 nr. 12.
43. Idem, inv.nr. 687, 7 januari 1851 nr. 3.
44. Idem, inv. nr. 988, 4 december 1824.
45. Idem, inv. nr. 88, 6 november 1827 nr.429a.
46. Idem, inv. nr. 89, 3 januari 1828.
47. Idem, inv. nr. 858, 4 mei 1857 nr. 13.
48. In de Gewone koloniën waren dit; T. van Zijl en J.E. Ranneft, in Ommerschans; D.R. Hanzon, T. Anderegg en A.H.H. Hamer en in Veenhuizen; H. Smit en H.F.A. Sasse.
49. Roelfsema-van der Wissel, *De Drentse Provinciale Geneeskundige Commissie*, 34; per 10.000 inwoners bedroeg in 1850 het percentage beschikbare hulp in Drenthe 9.9 en in Overijssel 9.8. In Friesland en Groningen was dit respectievelijk 12.4 en 15.2, terwijl het landelijke gemiddelde 15.0 procent bedroeg.
50. RAD, archieven MvW, inv. nr. 746, 15 maart 1853 nr.2.
51. Idem, inv. nr. 708, 9 september 1851 nr. 41.